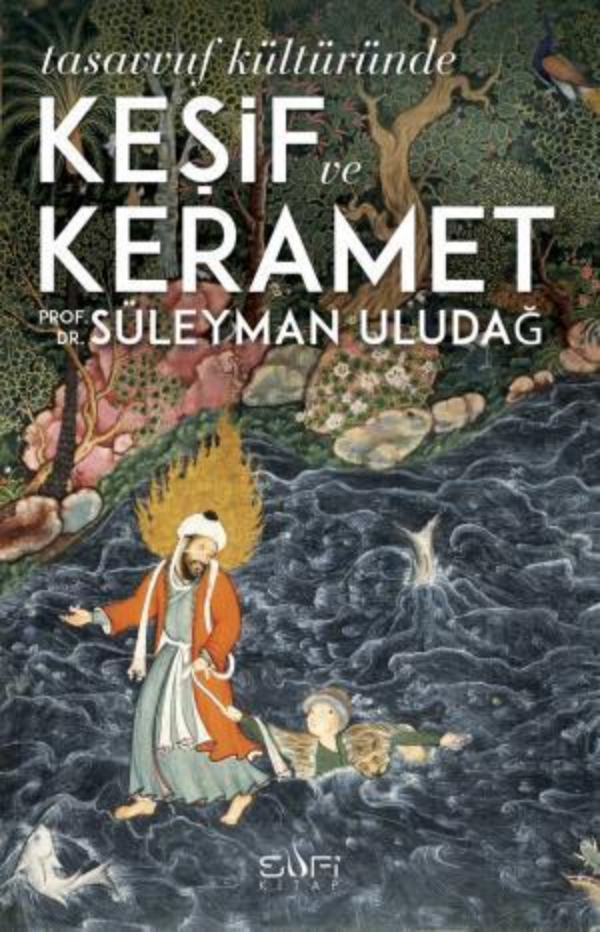

tasavvuf kültüründe

KESİF *ve* KERAMET

PROF. DR. SÜLEYMAN ULUDAĞ

SUFI
KUTUP

İÇİNDEKİLER

7 Önsöz

I. BÖLÜM KEŞF VE İLHÂM (Gaybın Bilinmesi)

- 13 Konuya Genel Bakış
17 Gayb Nedir?
23 Peygamberler Vâsıtasıyla Verilen Gayba İlişkin Bilgiler
29 Bilmek Nedir?
39 Keşf ve İlham Nedir?
55 Zeyl

II. BÖLÜM KERÂMET

- 63 Konuya Genel Bakış
67 Hârikalar
79 Hârikaların Çeşitleri
87 Kerâmet-İstikamet İlişkisi
105 Bazı Süflerin Kerâmet Olaylarına Bakışı
113 Kerâmet-İstidrâc İlişkisi
117 Ulemâya Göre Kerâmet
125 Kerâmetin Amacı
127 Kerâmetin Hak Olduğunun Delili ve İspatı
129 Mucize ile Kerâmet Arasında Bir Mahiyet Farkı Var Mıdır?
131 Hârikalara Karşı Olanlar veya Bunları Garib Karşılayanlar
135 Kerâmeti Reddedenlerin Delilleri
147 Parapsikoloji ve Metapsişik Olaylar
151 Sünnilik Kerâmeti Ne Zaman Kabul Etti?
159 Kerâmet ve Safsata
165 Kerâmet Konusuna Farklı Bir Yaklaşım

III. BÖLÜM İSTİMDÂD

- 173 Konuya Genel Bakış
181 Şirk Nedir?
193 Tasavvufta Velîleri Vesile Edinme
209 İlim-İrade-Kudret
- 213 Kaynakça
219 Dizin

I. BÖLÜM

KEŞF VE İLHÂM (GAYBIN BİLİNMESİ)

“Gayb”, “ilhâm” ve “bilme” dediğimiz üç anahtar kelime hakkında kısa kısa bilgi vererek, başka bir deyimle zaten bilinen bu anahtar kelimelere ilişkin bazı hususları hatırlatarak konuya girelim:

- Gayb nedir? Tek bir tanımla ifade edilen belli bir şey midir? Yoksa farklı türleri olan, bunun için de farklı tanımları bulunan bir şey midir? Eğer gaybın çeşitli biçimleri ve türleri varsa -ki öyledir- bunların hepsi ya da bir kısmı bilinir mi veya hiçbiri bilinmez mi?

- Gaybı bilme aracı olarak söz konusu edilen ilhâm ve keşf nedir? Keşf ve ilhâm esasen akıl, his ve vahy yoluyla malûmumuz olan hususları başka bir yoldan ve başka bir biçimde bilmeye yarayan bilme vâsıtaları mıdır, yoksa akıl, his ve vahyden ayrı bir bilme aracı olup farklı bir bilgi edinme yolu mudur? İbn Sînâ'nın, “Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, benim bildiklerimi görüyor,” demesi; Ebû Saîd'in ise, “Benim gördüklerimi o biliyor,” demesi, akıl ve ilhâmın bizi farklı yollardan aynı hakikate ulaştırdığını göstermektedir, denebilir mi?¹ Eğer bu

1 İbn Münevver, *Esrarü't-Tevhid*, s. 210; İbn Arabî'ye göre dinî bir hakikate ve hükme ulaşmanın yolu birden fazladır. Sûfler, zâhir ulemâsının ve müctehidlerin ictihad ile ulaştıkları dinî hakikat ve hükümlere başka bir yoldan ulaşırlar. Bu durumda

doğru ise yani aynı hakikate akılla da ulaşılabiliriyorsa ilhâm ve keşfin anlamı, önemi ve değeri nedir? Yok eğer keşf ve ilhâmla bilinen bir husus akıl ve akıl yürütme ile bilinemiyorsa bu durumda keşf ve ilhâmla hâsil olan bilginin doğruluğunu nasıl ispatlayabiliriz? Eğer bu bilginin doğruluğu ispatlanamazsa, ispatlanamayan ve doğrulanamayan bir bilgiyi neye göre ve nasıl doğru ve geçerli sayarız? Bu husustaki ölçü nedir?

- İlham ve keşfle elde edilen bilginin değeri, güvenilirliği, açıklık ve kesinlik derecesi nedir? Özellikle akıl ve vahy ile edinilen bilgilerle mukayese edilince nasıl bir özelliği vardır? Akli ve nakli bilgilerle çatışır veya çelişir mi? Eğer çatışır ve çelişirse bunlardan hangisi hangi durumlarda geçerli, hangisi geçersiz kabul edilir? Eşdeğerde olmaları halinde hangisi tercih edilir ve niçin? Bunun bir kıstası var mıdır?

- Herkesin keşfi ve ilhâmı aynı değerde midir? Yoksa peygamberlerin, velilerin, sıddıkların, âriflerin, takvâ sahibi sâlih müminlerin keşf ve ilhâmları farklı değerde ve nitelikte midir? Sülûke yeni başlamış mübtedî mürit ile vuslat ehli müntehî vâsil/ermiş arasında bu hususta ne gibi farklar vardır?

- Peygamberlere vahy ve ilhâm, velilere ilhâm ve keşf yoluyla gaybla ilgili bazı hususlarda birtakım bilgiler gelirken tam tersine acaba kâhinler, müneccimler, sihirbazlar ve medyumlar benzeri bir yolla gaybla ilgili bazı bilgiler edinme imkân ve yeteneğine sahip midirler? Eğer bu soruya, “Evet sahiptirler,” şeklinde cevap verilirse bu konuda kaynağı Hak ve melek olan ilhâmla, kaynağı nefis ve şeytan olan hadîs-i nefis/nefsin desisesi ile şeytanın vesvesesi nasıl ayırt edilir? En azından bazı durumlarda rahmânî olanla şeytanî olanı birbirine karıştırma ihtimali ve tehlikesi yok mudur?

yollar farklı ama sonuç aynıdır. Bu yollardan biri müctehidle ilgili olarak tespit edilen şartlar çerçevesindeki yol, diğeri nefsin arınması ve temiz hale gelmesi yoludur. bkz. İbn Arabî, *Kitabu'l-Kurbe*, s. 4-5.

İşte “gaybın bilinmesinde keşf ve ilhâmın rolü” dediğimiz zaman bütün bunları ve benzeri daha başka soruları kendimize sormamız gerekir. Bu durum da gaybı bilme problematiğinin çok yönlü bir mesele olduğunu gösterir. Bu problem bir yandan kendi içinde daha başka birtakım problemler barındırırken, diğer yandan epistemolojik, ontolojik ve daha başka problemlerle de tartışmalı bir durum gösterir.

Şimdilik konuya ilişkin birçok problemi bir yana bırakarak meseleye kısmen de olsa açıklık getirmek için şöyle bir sıra takip edelim.

“Akıl ve duyularla bilinmeyen varlıklar ve bilgilere gayb denir.” Gayb, ontoloji veya epistemoloji ile ilgili olabilir. Gayb konusunda ontolojik olanla epistemolojik olanı her zaman ayırt etmek kolay olmasa bile efradını câmi, ağıyarını mâni olmayan yukarıdaki tarif şimdilik bizim için bir hareket noktası olabilir.

Gayb dediğimiz varlıklar, bu varlıkların bulunduğu âlem ve bütün bunlara ilişkin gayb niteliğindeki bilgiler çok çeşitli ve çok farklıdır.²

Gaybî bilgilerin biri mutlak gayb, diğeri izafî gayb olmak üzere iki türlü olduğu genellikle kabul edilir. Mutlak gaybı sadece Allah bilir, O’ndan başka hiçbir kimse bilemez. Hak Teâlâ’nın künhü, hakikati ve mahiyeti mutlak gaybdır.³ Süfîler, “Hakk’ı ancak Hak bilir,” derken bunu kastederler ve Allah’ın zatı ve hüviyeti üzerinde değil, nimetleri üzerinde düşünmeyi tavsiye ederler.⁴ Ayrıca Allah her şeyi bilir, O’nun ilmi mutlaktır, her şey O’nun malûmudur. Bu bakımdan O’na

2 bkz. Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 366; Âsım Efendi, *Kamus trc.*, I/416; Tehanevî, *Keşşafu Istilahâti'l-Fünûn*, II/1090, 1038, 1254; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 483. F. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut, 2005. I/2. s. 28.

3 bkz. Seyyid Şerif Cürçânî, *Tarifât*, “Gayb” maddesi.

4 bkz. Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/311.

göre gayb yoktur. Gayb biz insanlara göre vardır. “Allah al-lâmu'l-guyûbdur”⁵, “Sen allâmu'l-guyûbsun”⁶, “O, âlimu'l-gayb ve’ş-şehâdetir”⁷. Yani Allah, insanların gördüklerini de görmediklerini de görür ve bilir.

Her şeyi bilen Allah gaybla ilgili bazı şeyleri insanlara bildirmiş, diğer bazı şeyleri hiçbir kimseye; ne insana, ne meleğe, ne cin ve şeytana bildirmemiştir. Bu bilgileri hiçbir zaman hiçbir varlığa bildirmemiş olan Hak Teâlâ bunları kendisine tahsis/istisâr etmiştir. Bunlar, sadece ve sadece O’na özgü olan gaybî bilgilerdir. “Allah bilir, siz bilmezsiniz,”⁸ mealindeki âyetlere “Sadece Allah’ın bilip insanların hiçbir zaman bilemeyeceği gayb” anlamı verilirse, mutlak gayb bu olur.

İzâfî nitelikteki gaybî bilgiler ise belli bir zamanda gayb olan, daha sonra bu niteliği ortadan kalkan veya bazı insanlara göre gayb/meçhul iken diğer bazılarına göre malûm olan, onun için de onlara göre gayb olma niteliği taşımayan bilgilerdir. Mesela insanın kaderi/geleceği gayb niteliğindedir (*sırr-ı kader*). Ama yaşadığı ve geride bıraktığı yıllar ve günler artık gayb ve bilinmeyen bir kader değildir. Aynı şekilde insanlara göre gâib olan pek çok varlık, olay ve bunlara ilişkin hususlar gayb olma niteliğinde iken, aynı hususlar meleklere göre, özellikle belli görevleri olan meleklerin görev alanları itibariyle gâib/meçhul değildir. Bazı bilgiler peygamberlere göre gâib niteliğinde değilken diğer insanlara göre gâib olabilir. Hz. Peygamber’in miraçta gördüğü şeyler böyledir. İzâfî gayb budur. Mutlak gaybı hiçbir varlık, hiçbir insan bilmezken; izâfî gaybın az çok bazı kimseler tarafından belli hallerde, ortamlarda ve şartlarda bazen bilinebileceği genellikle kabul edilir. Bu açıdan âyet ve hadislere baktığımızda şunu görürüz:

5 Tevbe, 9/78.

6 Mâide, 5/109.

7 Secde, 32/6.

8 Bakara, 2/216, 232; Âl-i İmrân, 3/66; Nahl, 16/74, 91.

1. Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.

a. *“De ki: Gaybı, semadakiler ve yerdekiler değil, ancak Allah bilir.”*⁹

b. *“Allah sizi gayba vâkıf kılacak değildir.”*¹⁰

c. *“Semaların ve yeryüzünün gaybı Allah'a aittir.”*¹¹

d. *“Ey Muhammed de ki: Ben size gaybı biliyorum demiyorum.”*¹²

e. *“Gaybı bilseydim bol bol hayra sahip olurudum.”*¹³

f. *“Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Bunu O'ndan başkası da bilmez.”*¹⁴

2. Bazı âyetlerde Allah'ın bildiği, seçtiği ve razı olduğu resûllerine de gaybı bildirdiği ifade edilir.

*“Gaybı bilen O'dur. Razı olduğu resûl hariç kimseyi gayba vâkıf kılmaz.”*¹⁵

İşte bu âyette resûllerin de bazı durumlarda gayba vâkıf oldukları, daha doğrusu vâkıf kılındıkları ifade edilir. Kur'ân'da buna dair örnekler de verilir. Hz. İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunun gösterilmesi,¹⁶ Hz. Yakûb'un Mısır'da bulunan oğlu Yusuf'un kokusunu Filistin'de iken alması,¹⁷ Hz. Yusuf'un rüya tabir/tevil etmesi ve bu suretle ileride olacak hususları haber vermesi, Hızır'ın ileride olacak bazı hususları bilmesi,¹⁸ Hz. İsa'nın İsrailoğulları'nın evlerinde nelerin yenilip içildiğini bilmesi¹⁹ bu türlü gaybı bilme olaylarıdır. Ulemânın büyük

9 Neml, 27/65.

10 Âl-i İmran, 3/179.

11 Nahl, 16/77; Fâtır, 35/38.

12 En'âm, 6/50; Hûd, 11/31.

13 A'râf, 7/188.

14 En'âm, 6/59.

15 Cinn, 72/26; Âl-i İmrân, 3/188.

16 bkz. En'âm, 6/75.

17 bkz. Yusuf, 10/94.

18 bkz. Kehf, 18/79-82.

19 bkz. Âl-i İmrân, 3/39.

bir çoğunluğuna, mutasavvıfların da tamamına göre evliyâ, siddiklar, ârifler, takvâ sahibi sâlih müminler de “Allah’ın, gaybla ilgili bazı hususlara vâkîf kıldığı peygamberler” zümresine dâhildirler. Hatta bazen sıradan müminler de bile nâdiren bu durum görülebilir.

3. Gaybı bilme konusunda Kur’ân’da iyi ve müsbetlerin karşısına kötü ve menfiler de konulur. Yani sadece gaybı bilen peygamberler, velîler, takvâ sahibi sâlih müminler değildir; kâfirler, fâsiklar, kâhinler, sihirbazlar ve münecimler de bazen bunu bilebilirler.

a. “Ona fücuru ve takvâyı ilhâm etti.”²⁰

b. “Muhakkak ki şeytanlar dostlarına vahy getirirler.”²¹

c. Yüce Allah semaları burçlarla süsleyip şeytanlara karşı koruma altına aldığı söyledikten sonra “Ancak kulak hırsızlığı eden olursa müstesna. Onun da peşine apaçık bir alev düşmüştür.”²²

d. “Ancak bir şey kapan olursa (meleklerin konuşmalarından bir şeyler aşırı olursa) onun peşine de delip geçen bir ateş düşer.”²³

e. “Cinler derler ki: Biz semayı yokladık, onu güçlü bekçiler ve alevle tahkim edilmiş bulduk.”²⁴

“Kâhinlerin dedikleri bazen doğru çıkıyor,” diyenlere Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Doğru dediğiniz söz, cinin kaptığı ve dostu olan kâhinin (cindarın) kulağına fırlattığı şeydir, ama bir doğruya yüz yalan katarak.”²⁵

20 Şems, 91/10-11.

21 En’âm, 6/112, 121.

22 Hicr, 15/18.

23 Saffât, 37/10.

24 Cin, 72/8-9.

25 Buhârî, Tevhid, 57; Edeb, 117; Bed’u’l-Halk, 16; Müslim, Selâm, 122, 123. İbn Teymiyye, en-Nübüvvât, s. 234-238; Mecmuu Fetâvâ, XIII/233.

Hız. Peygamber, bir gün Hız. Ömer'in de bulunduğu bir sahabe topluluğu ile gâibden haber verdiği söylenen bir Yahudi oğlanın yanına gider. Ona ne gördüğünü sorar. Adı İbn Sayyâd olan bu oğlan, "Yalan da, doğru söyleyen de bana geliyor," der. Hız. Peygamber, "Aklımdan geçeni bil bakalım," deyince İbn Sayyâd, "Dühân/duman," der ve aklından geçeni bilir.²⁶ Muhammed İkbâl bu olayı "İslam tarihindeki ilk fizyolojik gözlem" diye tanımlar ve bunu en iyi şekilde İbn Haldun'un yorumladığını belirtir.²⁷

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İnsanoğluna şeytan da melek de dokunur. Şeytanın dokunması şerre ve hak olanı yalanlamaya, meleğinki hayra ve hak olanı tasdike sebep olur.*"²⁸ Ayrıca, "*Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor ve size arsızlığı (telkin ve) emrediyor,*"²⁹ mealindeki âyet de bunu teyid ediyor.

Görülüyor ki eksenin bir yanında Hak, melek, peygamber, velî; diğer tarafında şeytan, cin, kâhin ve sihirbaz var. İyi ve faydalı olan her şeyin karşısında bir kötü, bir zararlı da var. Bu noktadan hareket eden İbn Haldun, gaybı idrak edenleri ve gâibden haber verenleri şöyle sıralar:

Fıtratları gereği veya riyazet/arınma ve çile yoluyla gaybdan haber verenler iki kısımdır:

I.

- a) Peygamberler: Vahy, ilhâm.
- b) Velîler: Keşf, ilhâm, firâset.
- c) Rûya, mübeşşire. (Rûya peygamberliğin 46 parçasından bir parçadır)
- d) Ukelâ-i mecânîn denilen meczublar, saf-derûn insanlar.

26 Buhârî, Enbiyâ, 50; Müslim, Fiten, 20.

27 Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 35-36.

28 Tirmizî, *Bakara Sûresi Tefsiri*, 3. bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Tunus, 1984. s. 134-164, 142.

29 Bakara, 2/268.

II.

- a) Kâhinler
- b) Arrâflar (Biliciler)
- c) Nâzırlar (Fala bakanlar)
- d) Münecimler (Astrolojistler)
- e) Remilciler (Kumla fal bakanlar)

İbn Haldun, Hz. Peygamber'in gelişiyle kehânetin geçersiz ve işlevsiz hale geldiğini söyleyenlerin görüşüne de katılmaz. Ona göre kâhinlerin haber alma kaynağı cin olabildiği gibi nefleri (psikolojik) de olabilir. Konuyla ilgili âyetler, şeytandan haber almaya dayanan kehâneti geçersiz kılsa da psikolojik olanı geçersiz kılmaz.³⁰

22

Süleyman Uludağ

İbn Haldun'a göre dini, ırkı ve rengi ne olursa olsun gaybdan haber verme bütün toplumlarda görülen bir olgudur.

İslamiyet'in sihri yasaklamış olması sihrin etkisinin ve bir gerçekliğinin bulunmadığını göstermediği gibi kehânetin yasaklanmış olması da bunun hiçbir gerçekliği bulunmayan bâtil bir şey olduğunu göstermez. Kehâneti yasaklayan hadisler, kâhinlerin hiçbir şekilde gaybı bilmediklerini ifade etmez. Zira şeytanların dostlarına vahy, yani birtakım gaybî bilgiler getirdiklerini haber veren âyetler ve ayrıca hadisler vardır.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 132-164; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI/409, 705, 754; İlyas Çelebi, "Gayb", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIII/404-409.

PEYGAMBERLER VÂSİTASIYLA VERİLEN GAYBA İLİŞKİN BİLGİLER

Hak Teâlâ, peygamberler vâsıtasıyla insanlara gayba ilişkin haberler ve bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin çoğu Allah'ın sıfatları, fiilleri ve isimleri, melekler, cinler, şeytanlar, âhîret halleri, gayb âlemi ve oradaki varlıklarla ilgilidir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

1. *“Bu/Kur’ân sana vahy ettiğimiz gayb haberlerindedir.”*³¹ Demek ki Kur’ân’da verilen haber ve bilgilerin önemli bir kısmı gaybî nitelikte olup insanlar vahy yoluyla gelen bu haberleri bilmektedirler. Müslüman ya da gayrimüslim olmaları da fark etmemektedir.

2. Vahy yoluyla verilen gaybî haberler:

a. Bunların bir kısmı geçmişte yaşamış ama zamanla unutulup gitmiş eski kavimlerle ilgilidir. Ad, Semud kavmi gibi. Bu kavimlere ait bilgilerin bir kısmı doğru olarak, diğer kısmı asılsız rivayetlerle karışarak Hz. Peygamber dönemine kadar gelmiş olsa bile diğer bir kısmı unutulmuş ve bilinmemekte olduğundan vahyin bunları bildirmesi gayb sayılmıştır. Aslında bu tür kıssalarla

31 Âl-i İmran, 3/44; Yusuf, 12/102; Hud, 11/49.

ilgili haberler ve bilgiler o kavimler yeryüzünde yaşarken herkesçe bilinmekte olduğundan gayb niteliğinde değildi, sonradan bu niteliği kazanmış olduğundan izafi gaybın farklı bir türünü oluştururlar. Arkeologların bu kavimler hakkında sahip oldukları bilgiler aklı ve hissî mahiyette olduğundan bir anlamda gayb sayılmasa da diğer bir anlamda izafi gayba dâhil olabilir.

b. Bunların bir kısmı ise halle, şimdiki zamanla ilgilidir. Hz. Âişe ile ilgili İfk/iftira olayı ile ilgili olarak verilen haber ve benzerleri böyledir.³² Bu da izafi bir gaybdır. Çünkü iftiracılar ve iftira edilen bunu bilmekteydi. Gayb oluşu, bu olaya şahit olmayanlara göre idi.

c. Bu haberlerin bir kısmı gelecekle ilgilidir. İranlılara mağlup olan Bizanslıların yakın bir gelecekte onlara galip gelecekleri konusunda verilen haber böyledir.³³

d. Kıyamet, mahşer, hesap, sırat, cennet, cehennem konusunda verilen âhiretle ve ölüm sonrasıyla ilgili haber ve bilgiler de dünyanın ve insanlığın geleceği ile ilgili gayb mahiyetinde haber ve bilgilerdir. Onun için kıyametin kopma zamanı ile ilgili bilgi Allah katındadır, buyrulmuştur.³⁴

Bir insanın yarın ne kazanacağını bilmemesi, yağmurun ne zaman nereye yağacağı, kimin nerede öleceği, anne rahmindeki ceninin ne olduğu gibi gayb sayılan hususlara “beş gayb” (muğayyebât-ı hamse) denir.³⁵

Son dört husus, kısmen melekler tarafından bilindiğinden izafi gayba girer. Ayrıca bu konuda kesinliğe yakın tahminlerle bilgi sahibi olmak insanlar için de mümkündür. Hatta denebilir

32 bkz. Nur, 24/11-12.

33 bkz. Rum, 30/4-5.

34 bkz. Lokman, 31/34; Ahzab, 33/63; Zuhruf, 43/85. Hz. Peygamber’in gaybdan verdiği haber örnekleri için bkz. Süleyman Nedevî, *Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul, III/1110, IV/1702-1770.

35 Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5-7.

ki bazı kimselerin bu konuları belli tekniklerle kesin olarak bilmeleri de o hususların izafî gayb olmalarına mani değildir. Hz. Ebû Bekir'in, hamile olan eşinin doğuracağı bebeğin kız olacağına kâni olması ilhâmla bunu bilmesi şeklinde yorumlanmıştır.³⁶

Anne karnında ceninin ne olduğunu bilmek hiçbir şekilde bilinmeyen mutlak gayb kapsamına girmez. Müfessirler bu âyeti, “Anne karnındaki ceninin erkek mi, kız mı bunu kimse bilmez,” şeklinde yorumlamışlardır. Fakat burada ceninle ilgili bazı özel mahiyetteki bilgilerin ve ayrıntıların kastedilmiş olması da mümkündür. Ancak burada ulemânın görüşünün doğru olduğunu düşünüyorum. Çünkü merak konusu olan budur. İnsanlar doğacak bebeğin kız mı oğlan mı olduğunu öğrenmek için tahminde bulunurlar, bazen da falcılara ve kâhinlere giderler.

Bu gibi konularda: “Bu bir gaybdır”, “Gaybı Allah'tan başkası bilmez”, “Gaybı bilme iddiası günah, hatta küfür” demek bilimsel araştırmaları engelleyici, bilim adamlarını araştırma yapmadan caydırıcı bir etki de yapabilir. Rahimdeki bebeğin cinsiyeti, yağış (meteoroloji) gibi konular böyledir. Din adına ilim insanların önüne engel koymak, bazı alanları merak ve araştırma dışı tutmak sakıncalıdır. Cahil cühelanın, kötü maksatlı istismarcıların gaybı bildiklerini iddia edip halkı kandırmaları kadar bilim adamlarının ilimlerinin ufkunu daraltma ve çalışma sahalarını yapay bir şekilde sınırlamak ve önlerine perde çekmek de zararlıdır.

Anne rahminde ceninin gâib oluşu, bunun tıbbî alet ve teknik cihazlarla tespit edilmesinden önceki döneme ait idi veya bugün bile bu tür âlet ve cihazlar kullanılmadan bu hususun tespit edilememesi anlamında hâlâ gâibdir, anlamına gelir. İzafî gâiblerin zamanla veya bilimsel keşf ve icatlarla veyahut

36 Mâlik, *Muvatta*, Akziye, 40.

belli ortam ve şartlarda gâib olmaktan çıkmaları daima mümkündür. Bu tür olayların gâib oluşunu çağlarla sınırlamak ve zamanla tahsis etmek -özel durumlar halinde anlamak- buna da aklî, ilmî ve teknik tahsis demek gerekir.

Bir kimsenin hangi kıtada, ülkede, bölgede, beldede, yerleşim biriminde veya hangi noktada öleceğinin gâib bir mesele olması da böyledir. Yeni ve sağlıklı doğan bir bebeğin ne kadar yaşayacağı ve nerede öleceği gâib olsa da, ölmek üzere olan bir kimsenin öleceği yer artık az çok bellidir. Buradaki gâibi bilme meselesini zaman faktörü ile tahsis etmek gerekir. Ayrıca öleceği zamanı ve yeri firaset nuru ile önceden keşfedenler de vardır. Yağmur ve kazanç meselesi de böyledir. Hadiste, “Müminin firasetinden sakının. Çünkü o, Allah’ın nuru ile bakmaktadır,” buyrulmuştur. Aylık, haftalık veya günlük ücretle çalışanların ertesi gün, hafta veya sene ellerine geçecek ücret gâib değildir, bunun alışlagelen biçimde belli olması dinî anlamdaki gâibi bilme anlamına gelmez.

Burada şu hususa da dikkat etmemiz gerekiyor. Gayba ait bilgilerden bir bölümü peygamberlere gelen vahiy yoluyla yüce Allah’tan bize geliyor ve biz bu yolla bu gâibleri biliyoruz, bilmediklerimize de iman ediyoruz. Cennet ve cehennem gibi. Cennet ve cehennem görmediğimiz için gayb, var olduklarını bildiğimiz için malûmumuzdur. Bir yönüyle gayb ve meçhul, diğer yönüyle malûm. Kudsi hadiste buyrulmuştur ki: “Ben kullarımın görmedikleri, işitmedikleri, hatır ve hayallerin geçir-medikler neler neler, hazırladım onlar için cennette.”³⁷ Bunların var olduklarını iman ile biliyoruz ama keyfiyetini ve niteliğini bilmiyoruz.

İlk peygamber Hz. Âdem’den itibaren insanlığa Allah’tan bilgi gelmekte ve akmaktadır. Hz. Muhammed’in vefatıyla haram veya helâl; farz veya haram kılma şeklindeki hüküm

37 bkz. Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, İman, 312; Tirmizî, Cennet, 15.

getirme ve kural koyma hususu, teknik bir ifade ile “teşri-i nübüvvet” sona ermiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber, Hâtemü'l-Enbiyâ'dır, son Resûl'dur. O'ndan sonra yeni hükümler getiren ve O'nun getirdiği hükümler kısmen veya tamamen kaldıran bir peygamber gelmeyecektir.³⁸ Fakat bunun dışında bilgi akışı ise ilhâm, keşf, firaset, rüya gibi çeşitli kanallarla Hak Teâlâ'dan insanlığa akmaya devam etmektedir. Bu akış, aralıksız ve kesintisiz sürüp gidecektir. Allah Teâlâ'nın ilhâmı, i'lâmı, ta'limi, ifhamı, tebşiri, inzârı gibi bilgi akışı ve aktarımı ile ilgili fiilleri; hatta içgüdü, his ve vahy-i tarif anlamındaki vahy, kendisi gibi ezeli ve ebedidir, bu fiillerde bir değişme söz konusu olmaz. Aslında genel anlamda bütün bilgiler, akli ve hissî malûmatın kaynağı el-Âlim olan Hak Teâlâ'dandır. “Ve Allah bilir, siz bilmezsiniz.”³⁹ “Ya Rab! Seni tenzih ederiz, bize öğretilerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphe yok ki âlim ve hakim olan ancak Sensin.”⁴⁰

38 bkz. Ahzab, 33/40.

39 Bakara, 2/216, 232; Âl-i İmran, 3/66; Nahl, 16/74.

40 Bakara, 2/32.

“Gaybın bilinmesi” ifadesinde geçen “bilmek”ten maksat nedir? Gaybın apaçık ve kesinkes bir şekilde, hiçbir şüpheye ve ihtimale mahal vermeyecek tarzda bilinmesi söz konusu olduğu gibi zan ve tahminle bilinmesi de söz konusudur. Zan kuvvetli (zann-ı râcih, zann-ı gâlib) veya zayıf (zann-ı mercûh) olabilir. Kuvvetli zan doğru ve gerçek olması ihtimali yüksek, zayıf zan ise doğru ve gerçek olma ihtimali düşük olan zandır. Zannî bilgi vâzih veya mübhem de olabilir.

Gayba ilişkin konularda “zannediyorum, tahmin ediyorum, kanaat ve görüşüme göre, bana öyle geliyor ki, içime şöyle geliyor, şöyle bir hissim/sezгим var” şeklinde ihtimalli konuşmak mümkündür, bunun bir mahzuru ve günahı da yoktur. Önemli olan bu konuda kesin konuşmamaktır, “yarın hava şöyle olabilir, şu kadar para kazanabilirim, ana rahmindeki ceninin kız olacağını zannediyorum, şurada öleceğimi tahmin ediyorum”⁴¹ şeklinde ihtimalli konuşmak dinen yasaklanan ve günah sayılan bir konuşma şekli değildir. Tersine bazı durumlarda insanların ufkunu açarak doğru ve gerçek olana

41 Lokman, 31/34.

ulaşmayı sağlaması, bazı konularda önlem almayı gerektirmesi bakımından lüzumlu ve faydalıdır.

Teoriler ve hipotezler de böyledir. Bir insanın kendisinin veya başka birisinin kaderi ve geleceği konusunda kesin ve iddialı bir dille konuşması sakıncalı iken ihtimalli bir dille ve mütevazı bir şekilde konuşması yararlı olabilir.

İtikad ve iman açısından apaçık kesin bilgiler esastır. Haram, helâl ve diğer şer'î hükümler konusunda da çoğu zaman kesin bilgiler aranır. Dinin temelini oluşturan açık ve kesin bilgilere aykırı olmamak kaydıyla dinde “zan ve zannî” bilgiler de son derece önemlidir. Müctehidlerin ictihadları da zan (zannî bilgi) ifade eder.

Önce şu hususa dikkat etmek gerekir: “*Hak karşısında zan hiçbir şey ifade etmez.*”⁴² “*Zannın çoğundan kaçının ey müminler!*”⁴³ “Zan ile hak zail olmaz.” Burada haktan maksat açık ve kesin dinî doğrulardır. Bunlara aykırı düşen veya bunlarla çelişen zanlara dinde itibar edilmez. Aslında bu türlü zanlar dinî konularda vehim, kuruntu ve boş hayalden ibarettir.

Açık ve kesin bilgi ve delillerin bulunmadığı yerlerde ve meselelerde zannî bilgi önemli ve değerlidir. Çoğu zaman da kesin bilgilerin yerine geçer. Fıkıhta rey ve ictihad, kelâmda nazar ve istidlal denilen bilgi ve deliller bu niteliktedir. Çeşitli müctehid ve fıkıh bilginlerinin rey ve ictihadları birbiriyle çelişse, biri diğerine aykırı olsa bile bunlardan her biri aynı derecede önemli ve değerlidir. Bunların bağlayıcı olmayan zannî bilgiler olmaları önem ve değerlerini azaltmaz. Keşf ve ilhâmla hâsıl olan gayba ve dinî konulara ilişkin bilgiler de aynen böyledir.

Keşf ve ilhâmla hâsıl olan bilgilerin açık, kesin ve güvenilir olma yönünden çeşitli dereceleri bulunduğunu göstermek

42 Yunus, 10/36; Necd, 53/23.

43 Hucurât, 49/12.